

2

Tartu (ja Pärnu) rootsiaegse
ülikooli usuteaduskonna suhe ja tähendus praegusaegsele.

O. Sild.

1

Rootsiaegne Tartu ülikool töötas 1632—1656; 1690 avati
uesti Tartus ülikool, mis 1699 Pärnu üle viidi, kus ta tegevus

1710 kustus. 1802 avati Vene valitsuse poolt jälle Tartus ülikool, mis töötas kuni Vene valitsuse lõpuni 1917. 1919 reorganiseeriti ülikool Eesti ajal eesti ülikoolina. Ülikool ei ole seega asutamise ajast peale mitte pidevalt püsinud, vaid vaheaegadega; esimene kord kestis vaheaeg 34 aastat, teine kord 92 aastat. Tõuseb küsimus, kas praegusel ülikoolil on küllaldast põhjust pidada oma asutamise ajaks aastat 1632? Kas ülikooli järkude vahel on ajalooline pidevus, kontinuiteet? Kui meie ajalooliselt jälgime ülikooli uuesti avamist aastal 1690, leiame, et kui 1632 ei oleks juba olnud ülikool asutatud, ei oleks vististi ka 1690. a. ülikooli asutatud; ja kui 1632 ei oleks ülikooli asukohaks määratud olnud Tartu, ei oleks ka 1690 ülikool mitte Tartus, vaid ennemini Pärnus avatud. Rootsi ajal olid ülikooli uuteks asukohtadeks ajuti arvesse võetud ka veel Tallinna, Narva, Riia. Rootsiaegne I ja II ülikool kuuluvad vastuvaidlematult ühte.

Rootsiaegne ülikool oli o m a m a a l i s e k ö r g e m a h a r i d u s e i d e e idanema ja kasvama pannud. Olemasolnud ülikooli idee ja traditsioon ei unune, kõigest hoolimata, ka rootsiaegse ja veneaegse ülikoolide vahemikus. Juba Riia kapitulatsioonis 1710 on ette nähtud luteriusulise ülikooli edasipüsi. 1725 palus Tartu linn ülikooli uuendamist, 1730 Eestimaa rüütelkond, 1754 Pärnu linn, 1764 kirjutab Backmeister ¹⁾, et kõik patriootlikud liivimaalased ootavad „Academia Cathariniana“ avamist; Liivimaa kirikuõpetajad ja kirjanikud, nagu A. W. Hupel ²⁾ j. t. tulevad kahetsusega meele, et sündmaal on ülikool olnud ja seda enam ei ole, mis maale ja noorsoole kahjulik. Paul I tundis huvi protestantliku ülikooli asutamise soovi vastu. Eesti-, Liivi- ja Kuramaa rüütelkondade esindajaist moodustatud komisjon pidi ülikooli asukoha valima. Arvesse tulid Tartu, Pärnu, Paide, Miiitavi. Liivi- ja Eestimaa rüütelkonnad ühinesid viimaks Tartu peale, mis ka keisri poolt heaks kiideti. Nii püsib Tartu tänapäevani ülikooli asukohana.

Usuteaduskond oli kohe ühes ülikooliga asutatud 1632 ja oli, nagu varem artiklis näinud oleme, mõõduandvamaid fakulteete. 19. sajandi alul oli keiser samuti nõus asutama ja uuendama protestantlikku ülikooli, mis eneses loo-

¹⁾ Eespool mainitud teoses, lk. 204.

²⁾ An das Lief- und Ehstländische Publicum, 1772.

mulikult sisaldas usuteaduskonna, nagu eelminegi rootsiaegne ülikool.

Eesti aja alul oli tol ajal mõõduandvais ringkonnis arvamine levinud, et ülikooli koosseisust usuteaduskond välja jäägu. Usuteaduskond jäi aga püsima. Meie vist ei eksi, kui väidame, et üheks põhjuseks, mis seks kaasa mõjus, kuigi vahest osalt alateadvuses, oli asjalugu, et rootsiaegsest ülikoolist alates kuni olevikuni usuteaduskond ülikoolis kindla koha oli omanud.

Nii jõuame otsusele, et teatav ajalooline pidevus ühendab praegust ülikooli ja usuteaduskonda rootsiaegse ülikooli ja usuteaduskonnaga, nagu ka ülikooli asukoht sama on ja sama nimetust kannab, nagu teisedki kohad meie maal (ja Ingeris), milledega tollaegse ülikooli ajalugu ja käekäik ajalooliselt või majandusliselt seotud oli.

2.

Agas mitte ainult teatav välispidine ajalooline kontinuiteet ja pidevus ei seo mõlemaid ülikoole ja fakulteete, vaid ka teatavad põhjapanevad põhimõtted ja ideed, mis seotud maa pärisrahvaga.

Tuletame omale meele, et meie maa ristiusustamisel ka päriselanikest mõned tõlgid, mungad, preestrid tegevad olid, kuna ristiusu tollaegne misjon, isegi sunnimisjon, nende abi vajas ja sel ajal hindas. Siis jäeti agas maa pärisrahva osavõtt vaimulikul alal egoistlikel motiivil ikka enam kõrvale. 16. sajandi esimesel veerandil jõudsid meie maal kaugelenägelikumad piiskopid häda sunnil jälle äranägemisele, et tarvis on ristiusustamise alul esinenud kavatsust viimaks järjekindlalt teostama hakata. Peapiiskop Jasper Linde ja eesti alal eriti Saaremaa piiskop Joh. Kyvel esinevad nõudmisega, et omal maal tuleb asutada ladinkool (studium particulare)¹⁾, kus omamaalased, eriti agas pärisrahva lapsed, haridust ja ettevalmistust võiksid saada, et neist saaks omakeelseid vaimulikke sugurahva jaoks tema meelsuse ja elu süvendamiseks ristiusu vaimus. Selle kõrgema kooli asukohaks pidasid vaimulikud kõige kohasemaks Tartut või Vana-Pärnut. Kahjuks ei saanud enam seda kavatsust teostada, vasallidel ja linlastel olid omad kitsamad seisuslisel eriplaanid ja püüded, 3 suuremat

¹⁾ S. o. miskit filosoofia fakulteedi ja gümnaasiumi taolist.

linna ei soovinud seda kooli isegi oma piiridesse, vaid soovitasid asukohaks ordulinna Uue-Pärnu või Narva.

Seda, mis tublid piiskopid olid asjata kavatsenud, teostas iseseisvalt Gustav Adolf veel suuremal määral, asutades Tartu gümnaasiumi ja muutes selle siis ülikooliks (studium generale).

Gustav Adolfi nimel ei väsi kindralkuberner Johan Skytte rõhutamast, et selles asutises peavad aadli-, kodaniku- kui ka talupoja seisusest noorsugu, sakslased ja mittesakslased õpetust leidma, et tulevikus võimalik oleks maa päriselanikega täita kohapealsed vaimulikud ja ilmalikud ametikohad¹⁾, milleks ka maa päriskeelte õppimine ja õpetamine tarvilik.

Jubanden de põhimõtete avalik tunnustamine ja maksmapanek oli väärtusega, mis varem või hiljem oma vilja pidi kandma. Huvitav oleks muidugi kindlaks määrata, kas maa pärisrahvaste lapsi rootsiaegses gümnaasiumis ja ülikoolis tegelikult on käinud. Muidugi oli seal niisuguste vanemate lapsi, kes küll kord pärisrahvast võrsunud olid, kuid aegade jooksul, ühel või teisel viisil, ülema kihi hulka pääsenud ja sinna enamasti ära olid sulanud. Pärisrahva liikmetena ülikooli võetuid või astunud oleks ka siis raske ära tunda, kui neid seal kindlasti oleks leidunud, sest nemad pidid loomulikult seal esinema, nagu paljud teisedki, vaid eesnime ja isanime järele, kusjuures siis päritolu koht ära tähendati (Livonus, Dorpatensis, Revaliensis jne.).

Soomlasi aga oli siin ülikoolis väga rohkesti. Väga paljude nimede juures esineb lisanimetus „Finno“.

Eestlaste hulgast võiksid kõige enam arvesse tulla linna eestlased, kes võitlustes usupuhastuse tulekul suuremat hindamist leidsid ja suuremat osa etendasid. Kui meie silmas peame, et Kyvel täiesti võimalikuks ja teostatavaks pidas eesti talupoegade lapsi kavatsetud ladinkooli saata ja teiselt poolt Poola ajal jesuiitide koolis palju eesti lapsi oli, oleks see võõrastav, kui kogu Rootsi ajal gümnaasiumis ja ülikoolis maa pärisrahva lapsi ülepea ei oleks olnud. Sel olukorral tunduks Rootsi valitsuse esindajate kinnitused, et ka päriselanikest talupoegade lapsed siin kasvatust ja õpetust peavad saama, tühistena ja veidratena, kuna ju asutatud stipendiumid õppimist aineliselt ka neile oleks võinud

¹⁾ v. J. Vasar, nr. 2, 10, 11 j. t.

võimaldada. Sellepärast peaks arvama, et ka üksikuid maa pärisrahva lapsi teiste hulgas rootsiaegses ülikoolis ikkagi pidi leiduma, kuigi meie neid enam vahest kindlasti ära tunda ei saa.

Veneaegses ülikoolis hakkab loomulikult järjekindlalt kasvama äratuntavate eestlaste ja eesti usuteadlaste arv.

Eesti ülikoolis ja usuteaduskonnas on kõnesolev põhimõte, mis rootsiaegses ülikoolis avalikku tunnustust ja maksvust (kuigi enam teoorias kui praktikas) leidis, oma täiuse poole arenemas. Ülikool püsib ja töö ülikoolis ja usuteaduskonnas toimub peasjalikult pärisrahva vaimlises ja ainelises kandejõul, ja pärisrahva ja päriselanikkude liikmed täidavad ülikooli ja usuteaduskonna, et siis täita oma maa vaimulikud ja ilmalikud ametikohad.

3.

Kui meie üksikasjalikult vaatleme rootsiaegset usuteaduskonda ja praegusaegset, näeme esmalt nende vahel suurt erinevust. Juba õppeained ja nende käsitluse ulatus erinevad. Tol korral oli, nagu nägime, suures valdavas ülekaalus eksegees, W. T.'i eksegees veel suuremas ulatuses kui U. T.'i eksegees. Dogmaatikat õpetati dogmaatiliste üksikküsimuste käsitluse näol ühenduses sümboliliste kirjadega ja poleemikaga. Eetika leiab käsitlust filosoofia teaduskonnas. Arvatavasti käsitleti vahel usuteaduskonnas „Caus conscientiae“, kuna ta esineb kandidaadi astme eksamil. Kirikulugu ei esine nähtavasti iseisva ainaena; W. T.'i kirikulooks nimetatakse vaimulikku ajalugu maailma loomisest kuni Kristuseni. U. T.'i kirikulooks vaimulikku ja kiriklikku ajalugu Jeesuse ajast (Jeesuse elu), siis hakatakse nõudma kirikliku ajaloo jätkamist kuni olevikuni. Kirikuloolisi elemente tuli ka muidu arvestada näit. dogmaatilises poleemikas, ka eksegeesi ajaloolisel käsitlusviisil. Teiselt poolt kuulus siin, nagu enamasti mujalgi, kirikulugu veel ühte üldajalooga, mille õppekavasse võtmisel usuteadlastel, eriti Melanchtonil, arvatakse suur teene olevat ja mida kuni 18. sajandini käsitleti meil ja mujal Danieli 4 ilmariigi skeemis. Viimane, s. o. Rooma ilmariik sisaldab ka ristiusu ja ristikiriku ajalugu. Tartu ajaloo professor pidi käsitlema kiriku eriajalugu (historiam particularem sacram) Sulpitius Severus'e alusel. Ka kreeka keele professor võttis keeleharju-

tuste aluseks teiste autorite kõrval ka stiililiselt kohasemaid kirikulooliste teoste autoreid. Samuti käsitleti ka oratsioonides (kõnedes) mõningaid kirikuloolisi aineid. Ka praktiline usuteadus ei olnud veel iseseisev aine. Kuna Upsalas oli alguses praktilise usuteaduse mõne aine jaoks seminar ¹⁾, ei ole selle mainimist siin maal kuulda. Kõneosavuse professori juures kirjutati ja peeti teiste hulgas ka vaimuliku sisuga kõnesid. Pastoraalteoloogiat võidi iseenesest teataval määral esile tuua „locus de

Pildistis nr. 15. Tartu Rootsi usuteaduskonna pitser.

Pildistis nr. 16. Tartu Eesti usuteaduskonna pitser.

ministerio“ ja osalt „casus conscientiae“ käsitlusel. Heebria keelt käsitleti ja õpiti W. T.'i j. m. alusel filosoofia teaduskonnas ²⁾.

Silma paistab tolle aja disputatsioonide rohkus. Mitte ainult kõrgemate astmete omandamine on ühenduses vaidlusega, vaid ka kandidaadi astme omandamine, ja samuti nõutakse eriti, et üliõpilased tegelikult vastajatena osa võtavad disputatsioonest, mis pidid tol ajal väga hinnatud dialektilisi võimeid arendama, köites ühtlasi noorusliku vaimu innukust ja andes tõuget iseseisvama mõtlemise püüdele, ja mis tol ajal pidid ka osalt meie praktikumide ja seminaride ja referaatide ülesandeid täitma. Ka eksamite kord, osalt ka astmete omandamise kord, teaduskonda astumise ja teaduskonnast lahkumise kord ja veel palju muid üksikasju ³⁾, erinevad meieaegse fakulteedi omast.

¹⁾ Sellest rääkisime artiklis nr. 3.

²⁾ v. siin art. 4.

³⁾ v. siin art. 3.

Loengute, disputatsioonide, eksamite, promotsioonide, oratsioonide keeleks oli ladina keel. Nõuti isegi, et üliõpilaste omavaheliste tüliasijade lahendamisel tarvitataks ladina keelt (I Konst. 43, 9).

Erinevused on peasjalikult tingitud asjaolust, et tolle aja usuteaduskonna tööst kuni praegusaegseni on möödunud sajandid oma arenguga ja muudatustega. Põhja ülikooli mõjude asemele astusid siis ka veel meil enam lääne ülikoolide mõjud. Eesti ülikool on mõnes üldises suhtes jälle liginenud põhja mõjudele, veel erilisemalt mõni fakulteet. Usuteaduskond on neid mõjusid arvestanud, aga iseseisvalt oma moodsu kasutanud. Kõik mainitud erinevused ei saa igatahes tumestada tõsiasja, et ülikooli tasapinnal seisev usuteaduslik töö meie maal algas rootsiaegses usuteaduskonnas, et too fakulteet hakkas ajama esimesi usuteaduse vagusid teaduse põllul meie maal ja õppiva noorsoo hinges ja vaimus.

4.

Esimeste usuteaduse vagude tegelikkudeks ajajateks ülikooliteaduse põllul olid 18 usuteaduskonna õppejõudu, kellede elukäiku ja tegevust selles juubelinumbris ülalpool kirjeldasid praeguse teaduskonna liikmed ühises artiklis. Need 18 õppejõudu on seega kõige vanemad usuteaduskonna liikmed kodumaa ülikoolis, praeguse fakulteedi kõige vanemad eelkäijad, meie maa esimesed usuteaduskonna professorid. Nagu tollaegne usuteaduskond teiste tollaegsete fakulteetide eesotsas seisis, nii on ka paljud tollaegse usuteaduse fakulteedi liikmed mõõduandva tähendusega olnud tollaegses ülikoolis. Üldiselt näib, et tollaegse ülikooli usuteadlased erilise innuga kohaliku ülikooli mõttest ja olemasolust on kinni hakanud ja selle ülikooli usuteaduskonna tulevikku on uskunud ja selleks kaasa mõjuda püüdnud. Seda võiks mitmel puhul märgata. Nii a. 1635, kui Rootsi-Poola vaherahu lõppemise eel suur osa ülikooli õppejõude erilise loa nõutamisel osalt Tallinna, osalt Narva sõitsid ja Tallinna jäädagi kavatsesid, esinesid usuteaduskonna dekaan ja professorid protestiga selle, nende arvates, sea-

dusevastase teguviisi ja kavatsuse vastu¹⁾, seletades, et niisugune enneaegne korratu ülepeakaela ülekolimine võiks ülikooli lõhkuda, mille eest Jumal hoidku. Kui siis a. 1656 venelaste sissetungimise tagajärjel Tartus õppetöö tuli katkestada ja ülikool seal hääbus, olid usuteadlased esikohal (A. Virginius, G. Elvering, G. Preussius), kes püüdsid kõigi raskuste kiuste tööd Tallinnas jätkata (1657—1665). A. 1699 viidi ülikool Tartust Pärnu. Tolleaegne prokantsler, kindralsuperdend J. Fischer ei läinud ülikooliga Pärnu kaasa²⁾ ja näib viimasel ajal kaunis pessimistlikult ülikooli suhtunud olevat. Kuigi tal muidu kiriku suhtes ja osalt ka ülikooli suhtes suuri teeneid oli, leiab ta mainitud teguviisi ja meelsuse pärast usuteaduse professori J. Brömsi poolt hukkamõistmist³⁾.

Rootsiaegses ülikoolis rõhutati üldse aadet, et akadeemilised kodanikud ei pea kõrgid olema, ennast ülehinnates, aga nad ei pea ka ennast ega oma kodumaaja riigi seisukorda alahindama ja välismaa olukordi aukartusega imetlema, vaid lootusrikkalt ennast kodumaal ja riigis pühendama headele tegudele (I. Konst. 19, 6; II. Konst. 23, 29).

See oli ülikooli rajamise aeg ja ülikoolile kaju andmise aeg. Mitmeid küsimusi tuli selgitada ja õiendada, mitmeid võitlusi läbi pidada, rahvuslikke⁴⁾, isiklikke ja majanduslikke, kusjuures tulid ilmsiks ühe kui teise vead ja head. Üheks iseloomustavaks jooneks on selle aja õppejõududele, et nad tegutsevad mitmesugustel teaduse- (ja kutse-) aladel. Pärastpoole on vahetevahel juba enam märgata püüet kohustada õppejõude süvenema oma erialasse ja piirduma oma erikutsega. Ühe ja teise juures ilmneb teatav rahutuse ja elumuudatust

¹⁾ v. Mitth. a. d. livl. Gesch. VII Bd., lk. 215 jj.

²⁾ Dokumentaalsetel andmetel kohtame teda juba 2. sept. samal aastal Hamburgis.

³⁾ v. tema käsikirjalise mainitud teose ära kiri.

⁴⁾ I ülikooli usuteaduskonna õppejõudude koosseis oli päritolu poolest mitmekesine: 2 õppejõudu olid pärit Eestimaalt (Elvering, Preussius), 1 Kuramaalt (Mancelius), 3 Rootsist (P. A. Schomerus, J. G. Gezelius, P. Sv. Lidenius), teised peaausjalikult Rootsi Pommerist või Saksimaalt. Üliõpilaste hulgast oli suur ülekaal rootslastel ja soomlastel. II ülikooli usuteaduskonna õppejõud olid Rootsist pärit. Üliõpilaste hulgas oli rootslastel ja soomlastel Tartus ainult väike ülekaal omamaalastest, Pärnus olid viimased suures ülekaalus. Saksa elementi suurendasid mõlemal korral veel üldiselt üliõpilased Saksamaa osadest.

ihaldav joon, mis osalt ühenduses seisis väliste ja majandusliste kõikuvate olukordadega.

Teaduslikkuse ja õpetegevuse suhtes ei seisa kõik ühel kõrgusel. Silmapaistvamad on selles suhtes näit. Andreas Virginius, J. Gezelius, O. Moberg. Mitmed õppejõud on üliõpilastena siin juba käinud ja imatrikuleerunud, enne õppinud või pärast õppides ka teistes ülikoolides (näit. Adrian Verginius, S. Matthiae, J. G. Gezelius, G. Elvering, G. Preussius). I ülikoolis omandasid 3 õppejõudu (Mancelius, Goetschenius, P. A. Schomerus) siin litsentsiaadi astme, Pärnus omandas O. Moberg doktoriastme, 5 õppejõudu on väljastpoolt doktoriastme omandanud (Andreas Virginius, Gezelius, Preussius, Molin, Bröms, mõni neist ei olnud tol ajal enam siin professori ametis). 2 on väljaspoolt litsentsiaadi astme osaliseks saanud (Jernfeld, Folcher). Nii on suurem osa õppejõududest, varem või hiljem, kõrgema usuteadusliku astme omandanud, ülejäänud osa õppejõududest olid filosoofia magistrid, peale ühe, kes oli filosoofia kandidaat (Adrian Verginius), kuid a. 1645 ka omandas siin filosoofia magistri astme. Kuna I ülikooli usuteaduskonnas õieti ainult Andreas Virginiusel oli kõrgem usuteaduslik aste enne siia ametisse asumist, oli II ülikooli usuteaduskonnas mitmel aste juba enne, kui nad siin õppejõududeks said.

Üldiselt ei ole meil põhjust alahinnata neid mehi, kui silmas peame nende püüdeid ja tegevust, tookordseid olukordi ja sündmusi meie maal ja samuti olukordi ja seisukordi ülikoolides ja õppejõudude juures üldse 17. sajandil. Igatähes on meie hinnang siis palju põhjendatum ja õigem, kui meie ühtlasi teame, missugune oli tol ajal seisukord üldse ka lääne ülikoolides ja sealsete professorite ja üliõpilaste keskel. Siis näeme näiteks, et mitmed puudused, varjuküljed, iseärasused, mis meid võõrastavad või eriti silma paistavad, leidsid või juhtusid tol ajal ka mujal ülikoolides.

Praegusele fakulteedile on juba iseenesest suure tähtsusega, üldjoonteski tunda neid mehi, teada ja umbkaudugi hinnata nende seisukohti ja tegevust meie ülikooli ja usuteaduskonna alg-ajul. Meie praegusel ülikoolil tuli, ja osalt tuleb veelgi mõnes suhtes ümber korralduda ja seega teatavat murrangut läbi teha. Sellepärast on meile tollaegse ülikooli ja usuteadus-

konna olukorrad ja õpetlased mitte ainult huvitavad, vaid ka mõnes suhtes õpetlikud.

Résumé:

Über die Bedeutung der schwedischen theologischen Fakultät Dorpat für die gegenwärtige theologische Fakultät Tartu.

1.

Die Universität in unserem Lande hat im Laufe ihrer Geschichte grössere Unterbrechungen erfahren müssen: die erste grössere Unterbrechung hat 34 (rp. 25) Jahre gedauert, die zweite 92 Jahre. Dennoch besteht nicht bloss zwischen der s. g. I und II schwedischen Universität, sondern in gewissem Sinne auch zwischen der schwedischen und russischen Universität eine historische Kontinuität: seit der schwedischen Universität hat die Idee einer einheimischen Universität fortgedauert, und ebenso die Idee der theologischen Fakultät in dieser Universität. Die Nachwirkung der letzteren Idee hat sich zum Teil noch in der jüngsten Vergangenheit in der Beibehaltung der theologischen Fakultät — trotz anfänglichen Widerstandes — im Lehrkörper der estn. Universität gezeigt.

2.

Durch Gustav Adolph und seine Vertreter wurde der Grundsatz, dass an den Gymnasien und der Hochschule Kinder aller Stände und aller Nationen des Landes unterschiedslos teilhaben sollen, zur öffentlichen Geltung gebracht (wenn auch zunächst nur mehr theoretisch). Vollentwickelt und praktisch verwirklicht ist dieser Grundsatz in der gegenwärtigen Hochschule und in der gegenwärtigen theologischen Fakultät.

3.

In der Studienordnung, den Lehrmethoden u. a. besteht zwischen der damaligen und der jetzigen theologischen Fakultät ein grosser Unterschied. Der Unterschied ist hauptsächlich durch den Entwicklungsgang in der dazwischenliegenden Zeit bedingt.

Bestehen bleibt die Tatsache, die auch für die jetzige Fakultät von Bedeutung ist, nämlich dass die damalige Fakultät die theologische wissenschaftliche Hochschularbeit in unserem Lande zuerst begonnen hat.

4.

Die theologischen Lehrkräfte der damaligen Fakultät, sind die ältesten Vorgänger der heutigen theologischen Hochschullehrer in unserem Lande. Die Theologen in der damaligen Fakultät und die Einrichtungen und die Verhältnisse in derselben sind für uns nicht bloss von Interesse, sondern auch in mancher Hinsicht direkt lehrreich.